

TRƯƠNG THỊ THÚY HÀ*

**NHỮNG BIẾN ĐỔI CỦA TỤC THỜ CÚNG CHÓ ĐÁ
TRONG ĐỜI SỐNG TÍN NGƯỠNG CỦA NGƯỜI TÀY
(Trường hợp xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn)**

Tóm tắt: Từ xưa, người Tày ở Lạng Sơn đã có tục thờ chó đá hay còn gọi là “nuôi chó đá”, tiếng Tày gọi là “ma hìn”. Trong văn hóa của người Tày, chó đá là một con vật linh thiêng có thể giữ nhà, trừ tà ma, mang lại sự bình an, phúc, lộc cho gia đình. Trải qua thời gian, cùng với sự phát triển kinh tế xã hội, đến nay tục thờ cúng chó đá của người Tày có nhiều biến đổi. Dựa vào nghiên cứu thực địa tại xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn, bài viết sẽ làm rõ các vấn đề sau: Quan niệm, niềm tin của người Tày trong việc thờ cúng chó đá; thực trạng việc thờ chó đá và những biến đổi trong tục thờ cúng chó đá của người Tày hiện nay. Đồng thời, bài viết cũng chỉ ra một số nguyên nhân dẫn đến những biến đổi trong thực hành tục thờ cúng chó đá của người Tày nơi đây.

Từ khóa: Biến đổi; tục thờ chó đá; người Tày; Lạng Sơn.

Dẫn nhập

Yên Khoái là một xã vùng cao biên giới nằm ở phía bắc của huyện Lộc Bình, là một trong 21 đơn vị hành chính của huyện. Xã có diện tích 26,41 km², dân số là 3.561 người, với 776 hộ dân¹. Địa bàn xã có ba dân tộc chính là: Tày, Nùng và Kinh, trong đó dân tộc Tày chiếm hơn 60% dân số của xã. Là cư dân có lịch sử cư trú lâu đời ở Yên Khoái nên người Tày nơi đây vẫn lưu giữ được truyền thống văn hóa tín ngưỡng mang đậm bản sắc của tộc người, trong đó có tục thờ cúng chó đá.

Tục thờ chó đá là một phần đời sống văn hóa tín ngưỡng của người Tày tồn tại từ xưa tới nay. Linh vật này chứa đựng trong đó sự dung

* Viện Nghiên cứu Phụ nữ, Học viện Phụ nữ Việt Nam.

Ngày nhận bài: 05/7/2021; Ngày biên tập: 27/8/2021; Duyệt đăng: 21/10/2021.

hợp của nhiều yếu tố văn hóa tín ngưỡng. Người Tày ở đây tin rằng, chó đá giúp họ trông cửa, giữ nhà, trừ tà ma, mang lại sự bình an, phúc, lộc cho gia đình. Trong khoảng hai thập niên trở lại đây, cùng với sự phát triển của nền kinh tế xã hội và quá trình giao lưu hội nhập văn hóa, nhiều hình thức thực hành tôn giáo tín ngưỡng của các dân tộc thiểu số đã thay đổi, tục thờ cúng chó đá của người Tày cũng không nằm ngoài quy luật này.

Mặc dù đã có rất nhiều nghiên cứu đề cập đến những thực hành tín ngưỡng của người Tày, như nghiên cứu của Nguyễn Thị Yên (2009), Hoàng Văn Páo (2020), Lý Viết Trường (2017), Ma Thị Điệp (2014), Triệu Quỳnh Châu (2010)... nhưng lại có rất ít nghiên cứu đề cập đến tục thờ cúng chó đá. Một số tác giả đề cập đến tục thờ cúng chó đá của người Tày, như: Lương Định (2018), Hữu Tuấn (2020),... tuy nhiên, các nghiên cứu này lại chưa cho thấy được thực trạng thực hành tục thờ chó đá trong đời sống của người Tày. Vì vậy bài viết này, sẽ cung cấp thêm một nguồn tư liệu thực tế về hiện trạng và những biến đổi của tục thờ cúng chó đá trong đời sống tín ngưỡng của người Tày ở xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.

1. Quan niệm của người Tày về việc thờ cúng chó đá

Tục thờ cúng chó đá là một nét văn hóa truyền thống tồn tại lâu đời trong đời sống tín ngưỡng của người Tày. Cho đến nay, người Tày ở Yên Khoái cũng không biết tục thờ này có từ khi nào².

Về tên gọi, trong tiếng Tày, chó đá được gọi là *ma hin* (“hin” nghĩa là đá, “ma” nghĩa là chó). Tục thờ chó đá còn được gọi là “nuôi chó đá”. Thầy mo gọi chó đá là *thiên cầu* (天狗). Thiên cầu vốn là con chó thần ở trên trời, được trời phái xuống để giúp người dân trông cửa giữ nhà, ngăn chặn những điềm xấu, mang lại những điều tốt lành³. Còn các then lại cho rằng *ma hin* vốn đến từ một dòng suối, nơi tập trung nhiều chó thần. Khi gia chủ muốn nuôi chó thần để trông cửa, giữ nhà, thì phải làm lễ mời chó về nhà, sau đó phải thường xuyên thắp hương và cúng lễ vật để nuôi chó, nếu không nó lại bỏ về chốn cũ thì việc đặt chó cũng không còn ý nghĩa⁴. Tuy hai cách giải thích trên đây có phần khác nhau đôi chút về nguồn gốc thiên cầu, nhưng tựu trung lại, chó đá (*ma hin*) hay thiên cầu theo

cách giải thích của những người hành nghề tôn giáo, tín ngưỡng thì thiên cầu có chức năng quản về phần âm, ngăn chặn tà, ma xui xẻo cho gia chủ; còn phần xác là bức tượng chó đá, là nơi trú ngụ của thiên cầu. Để trở thành *vật thiêng* có chức năng về mặt tín ngưỡng thì chó đá phải được làm thiêng qua nghi lễ *nhập thần*, hay còn gọi là *an chó*.

Chúng tôi nhận thấy, tục thờ cúng chó đá là sự kết hợp của nhiều yếu tố tôn giáo tín ngưỡng: Từ quan niệm về thế giới ba tầng và vạn vật hữu linh đến sự tiếp thu ảnh hưởng của Đạo giáo. Theo quan niệm của người Tày, thế giới vô hình được phân thành 3 tầng: Tầng trời là nơi trú ngụ của thần linh, tầng đất là nơi trú ngụ của con người và vạn vật, tầng âm là nơi trú ngụ của ma quỷ và các linh hồn. Thế giới ba tầng này tuy được phân định rõ ràng, trong đó thế giới của thần linh và ma quỷ là nơi con người không thể xâm phạm, nhưng thế giới của con người lại là nơi thần linh và ma quỷ có thể đến được. Cho nên, tuy là ba tầng thế giới tách biệt nhưng nó lại có sự đan xen và hỗn dung với nhau trở thành một thế giới tổng hòa giữa thần - người - ma quỷ. Cuộc sống của con người bị ảnh hưởng và chi phối bởi thần linh và ma quỷ. Thần linh có thể ban phúc, lộc và hạnh phúc cho con người nhưng cũng có thể trừng phạt con người nếu làm trái ý. Ma quỷ tuy không ở chung với thế giới con người nhưng lại có thể vào trong thế giới của con người, giao tiếp với con người, thậm chí làm hại con người khi có cơ hội⁵. Và với quan niệm vạn vật đều có linh hồn nên đá (hình) từ xưa cũng là một đối tượng thờ cúng phổ biến của người Tày⁶. Người Tày lại là cư dân nông nghiệp nên các loài động vật cũng được tôn thờ và gắn liền với các hoạt động thờ cúng⁷. Trong đó, chó cũng là loài vật nuôi được người Tày tôn thành thần và gắn liền với các hoạt động thờ cúng. Từ quan niệm thế giới ba tầng và vạn vật hữu linh đã hình thành tục thờ cúng chó đá để ngăn chặn, xua đuổi tà ma quấy phá cuộc sống của con người.

Đồng thời, tục thờ chó đá của người Tày còn có sự tiếp thu và ảnh hưởng mạnh mẽ của Đạo giáo⁸. Những đặc điểm liên quan tới tập quán thờ vật linh như tục thờ đá, thờ núi, thờ sông... với những phép thuật có thể trừ ma, đuổi quỷ như thuật phong thủy, bói toán, cầu an, chữa bệnh,

bùa chú... đều là những yếu tố được tích hợp trong tục thờ cúng chó đá của người Tày, làm cho thực hành tín ngưỡng này ngày càng đa dạng, phong phú và có sức sống bền bỉ trong đời sống của người Tày nơi đây. Điều này cũng được thể hiện rõ trong việc sử dụng nguyên liệu đá tự nhiên để tạc tượng chó đá và trong lá bùa dùng ở nghi lễ an chó có ghi: “*Thái Sơn thạch đang gia cát*” (泰山石當家吉), phía dưới ghi “*Thạch phù*” (石符) hoàn toàn giống với chữ ghi trên các tấm đá dùng trấn phong thủy và có ấn của Ngọc Hoàng.

Ở đây chó đá có vai trò như một vị môn thần (thần canh cửa) giữ nhà về đường âm để ngăn chặn tà ma xui xẻo và đem lại tài, lộc cho gia đình. Chó đá cũng được người Tày quan niệm là vật trấn phong thủy, có thể hóa giải những điểm xấu, mang lại sự bình an, thịnh vượng, tài lộc cho gia đình họ.

Với những quan niệm trên, nên mặc dù là nét văn hóa đặc trưng trong đời sống tín ngưỡng của người Tày, nhưng không phải gia đình nào cũng nuôi chó đá, và không phải ai muốn cũng có thể nuôi chó đá. Nuôi chó đá trong các hộ gia đình lại được quyết định bởi các thầy *mo, then*. Theo truyền thống của người Tày, vào dịp cuối năm hoặc đầu năm, các gia đình thường mời các thầy *mo* và *then* về nhà làm lễ cầu an cho gia đình, đây cũng chính là dịp để họ thông báo cho gia đình biết có nên đặt và thờ chó đá hay không. Ngoài ra, những gia đình làm ăn không thuận lợi, trong nhà có người hay ốm đau, chăn nuôi gia súc hay chết... họ cũng nhờ các thầy *mo, then* xem giúp để biết gia đình mình có cần nuôi chó đá, hoặc có hợp nuôi chó đá hay không⁹.

2. Thực trạng và những biến đổi trong tục thờ cúng chó đá hiện nay ở xã Yên Khoái

2.1. Một số kết quả khảo sát tình hình thực hành tục thờ cúng chó đá ở xã Yên Khoái

Khảo sát thực địa cho thấy, 60% hộ gia đình người Tày ở Yên Khoái hiện nay thờ chó đá. Số hộ gia đình thờ chó đá ở các thôn bản của xã như sau: Pạc Ma (20 hộ); Cốc Nhân (23 hộ); Chi Ma (19 hộ); Long Đầu (20 hộ); Bản Khoai (29 hộ); Nà Phát (10 hộ); Nà Quân (8 hộ)¹⁰. Tục thờ chó đá của người Tày nơi đây không chỉ dừng lại ở việc

duy trì việc thờ cúng chó đá từ thời cha ông để lại, mà số lượng gia đình thờ chó đá mới từ năm 2000 trở lại đây ngày càng tăng lên, phản ánh nhu cầu thực hành tín ngưỡng thờ cúng chó đá ngày càng nở rộ trong đời sống của người Tày.

Về lý do nuôi chó đá cho thấy: 58,3 % nuôi chó đá vì nơi họ ở đất cứng quá, hoặc non quá, yếu quá không ở được, cần nuôi con chó để trông cửa, giữ nhà¹¹ và trấn phong thủy; 24 % nuôi chó đá vì thầy mo, then bảo nuôi; còn lại 18,7% nuôi chó đá vì chuyển nhà mới.

Về quan niệm trong việc thờ chó đá: 61% cho rằng việc thờ chó đá sẽ xua đuổi tà ma, ngăn cản những xui xẻo không cho vào nhà, giữ bình an cho gia đình; 30% ý kiến cho rằng, nuôi chó đá là để trấn lại những điểm xấu trong phong thủy. Những điểm xấu về phong thủy cũng được người dân giải thích như: Một con đường, một con suối, quả đồi, bờ ruộng hay một ngọn núi cao trước mặt, hay nhiều nóc nhà chạm vào nhau... thì phải nuôi chó đá để trấn giữ và hạn chế những điềm xấu cho ngôi nhà, giữ cho ngôi nhà được bình yên; 9% ý kiến cho rằng nuôi chó đá sẽ mang lại may mắn, làm ăn tốt hơn¹².

Các phỏng vấn sâu tại xã Yên Khoái cũng cho thấy rõ hơn quan niệm của người Tày trong việc thờ chó đá: “Khi bố mẹ ra đây ở, cả quả đồi này chỉ có 2 nhà, xong trong nhà cứ lục đục mãi, 9 anh em cứ người ốm, người chết; chăn nuôi trâu bò thì hay chết. Đi xem thầy then bảo: Cái nhà ma quỷ nó quấy con cháu cứ ốm nhiều thì phải đặt con chó đá thì ma quỷ nó sợ nó không vào thì gia đình mới khỏe được”¹³. Trường hợp một gia đình khác, “đầu năm 2014 làm nhà mới, hướng nhà quay ra đường, phía trước mặt là ngã ba đường, trong đó có một nhánh đâm thẳng vào chính cửa nhà, kể từ đó gia đình làm ăn không thuận lợi, bị nhiều người nói ra nói vào, đi xem bà then bảo phải đặt chó đá nên cuối năm 2014 gia đình đã rước chó về nuôi”¹⁴.

Về vật liệu, hình thức sản xuất tượng chó: Thống kê tại các hộ gia đình thờ chó đá cho thấy, 65% tượng chó được làm từ đá tự nhiên (trong đó 92,4% được tạc thủ công bằng tay, 8,6% sản xuất công nghiệp); 26,3% tượng chó được làm từ xi măng (38,5% đắp bằng tay, 61,5% mua sẵn); 8,7% tượng chó là sứ (sản xuất công nghiệp).

2.2. Các nghi lễ thờ chó đá của người Tày

Thực hành tục thờ cúng chó đá của người Tày ở Yên Khoái bao gồm hệ thống những nghi lễ như: Lễ An chó (nhập thần); các ngày lễ trong năm và ngày tuần rằm hằng tháng; nghi lễ sửa soạn đón Tết cho chó đá của người Tày.

Nghi lễ An chó (nhập thần)

Đây là nghi lễ đầu tiên và cũng là nghi lễ lớn nhất, có ý nghĩa đặc biệt quan trọng trong thực hành tục thờ cúng chó đá của người Tày. Nghi lễ này sẽ được thực hiện bởi thầy mo, then và được tiến hành tại gia chủ nuôi chó đá. Nghi lễ An chó bao gồm những nghi thức chính: Mời thiên cầu về (nghi lễ nhập thần), mở mắt cho chó, dán bùa cho chó. Trước khi tiến hành nghi lễ, gia đình phải nhờ thầy mo, then chọn ngày tốt, để rước chó đá về nhà. Chọn hướng hợp với tuổi gia chủ để đặt hướng thờ chó đá, chuẩn bị đồ lễ cho nghi lễ và thực hiện việc tắm cho chó. Trong quan niệm của người Tày, để thờ thiên cầu phải tiến hành nghi lễ mời thiên cầu về nhà gia chủ và nhập vào tượng chó đá. Tức là khi phần hồn nhập vào tượng chó hay còn gọi là nhập thần, thì tượng thờ mới thực sự trở thành vị thần giúp họ trông cửa, giữ nhà, quản về đường âm, mang lại sự bình an, thịnh vượng, may mắn cho gia chủ.

Tiếp đến là lễ mở mắt cho chó. Nghi thức này tuy đơn giản nhưng lại rất được coi trọng, bởi người Tày cho rằng, nếu thầy mo không làm nghi lễ mở mắt thì thiên cầu không thể nhìn thấy tà ma, xui xẻo, không thể giúp gia chủ trông coi nhà cửa được. Khi làm lễ mở mắt cho chó, thầy mo lấy ba nén hương châm lửa rồi thư hương vào mắt chó, vừa thư hương vừa đọc chú: “Thầy mở mắt nhìn đi xa, thầy mở mũi thở dài, mở mắt nhìn xa, mở mồm tìm ăn”. Mở mắt xong thầy lại bảo: “Nhìn đi 3 trượng dài, 8 trượng xa, canh không cho xui xẻo, ma quỷ vào nhà”¹⁵. Tiếp đến thầy dùng tay bắt quyết, miệng đọc chú, sau đó ấn quyết vào đầu và hai mắt chó đá để kết thúc cho nghi lễ mở mắt.

Lễ dán bùa được thực hiện sau khi đã làm lễ mời thiên cầu về nhập tượng. Theo thầy Mo Tô Hữu Việt, thiên cầu là do Ngọc Hoàng phái xuống trần gian giúp người dân trông coi nhà cửa, khi gia chủ làm lễ An chó, xin Ngọc Hoàng ban cho thiên cầu về trông coi gia

đình. Lá bùa là “Mệnh lệnh của Ngọc Hoàng” thì thiên cầu mới nghe lệnh ở lại trần gian trông coi nhà cửa cho gia chủ¹⁶. Lá bùa được thầy mo làm thiêng và được dán vào mặt chó. Rồi thầy tiếp tục làm thiêng và đeo dải hồng điều vào cổ chó (vào cuối năm, gia chủ lại thay dải hồng điều cho chó). Nghi lễ An chó hoàn thành, từ đây chó đã thực sự trở thành một vị thần trông cửa giữ nhà và mang lại bình an, may mắn cho gia chủ.

Các ngày lễ trong năm và ngày tuần rằm hằng tháng

Sau nghi lễ An chó, việc thờ cúng chó đã được gia chủ tiến hành thường xuyên vào các ngày tuần rằm hằng tháng và các ngày lễ, tết lớn trong năm như tết Thanh minh, ngày tết Đoan ngọ (mùng 5 tháng 5), tết mùng 6 tháng 6, rằm tháng bảy, rằm tháng tám (tết Trung thu); tết mùng 9 tháng 9 (tết Trùng dương); tết mùng 10 tháng 10; tết Đông chí, Tết Nguyên đán, hoặc những khi gia đình có việc lớn. Vào các ngày tuần, rằm hằng tháng, gia chủ thực hiện nghi lễ khá đơn giản, chỉ cần thắp nén hương. Nếu gia đình cẩn thận thì có thể thêm một chén nước hoặc rượu, nếu gia đình nào có điều kiện thì sắm thêm một ít hoa quả tùy tâm. Vào các ngày lễ, tết lớn của người Tày, gia chủ đều chuẩn bị một ít lễ vật mang đặc trưng của từng ngày lễ, tết và khấn mời vị thần cùng thụ hưởng lễ vật và phù hộ cho gia chủ bình an, may mắn.

Vào dịp Tết Nguyên đán là một trong những ngày lễ trọng đại nhất trong năm của người Tày, người dân sẽ sửa sang, trang hoàng lại nhà cửa cho sáng sủa để đón năm mới. Với quan niệm năm mới đổi mới, mọi may mắn sẽ đến, nên vào dịp này chó đã cũng được gia chủ tắm rửa, thay dải hồng điều mới để đón Tết.

Từ ngày 23 (sau lễ ông Táo) đến ngày 30 tết, đây là khoảng thời gian thích hợp cho việc tắm cho chó để chuẩn bị đón Tết. Gia chủ dùng lá bưởi, lá đào là hai thứ lá có thể tẩy uế và trừ tà để đun nước tắm cho chó, nhằm loại bỏ những bụi bẩn, những thứ không sạch sẽ trong một năm qua, để vị thần cùng gia chủ đón năm mới được nhiều phúc, lộc hơn. Tắm cho chó vào dịp Tết cũng là một hành động bày tỏ sự tôn trọng và coi chó đã như một thành viên của gia đình, nên trước đây vào các dịp Tết đến, gia chủ không thể bỏ qua việc tắm cho chó đã.

Ngày 30 tháng Chạp là ngày tất niên. Gia chủ chuẩn bị một mâm lễ đơn giản bao gồm một ít thịt lợn (hoặc ít thịt gà), cơm, rượu, vàng mã để cúng cho chó đá. Sang ngày mùng một, mùng hai, ngoài việc chuẩn bị lễ cúng chó, các thành viên trong gia đình, đặc biệt là người chủ gia đình bao giờ cũng phải có lì xì cho chó đá, thường là một vài đồng tiền lẻ, cho vào trong bao lì xì rồi đặt trước mặt chó đá giống như mừng tuổi cho một thành viên trong gia đình.

Với tâm thức tôn trọng và coi chó đá như một vị thần gần gũi trong cuộc sống, một thành viên trong gia đình, nên không chỉ vào các ngày lễ tết trong năm, mà ngay cả khi gia chủ có việc trọng đại như hiếu, hỉ, thì chó đá cũng được gia chủ quan tâm, lễ vật cúng cho chó đá vào những ngày này tuy không cầu kỳ như ngày Tết, nhưng đều phải có, gia chủ sẽ lấy một ít thức ăn cho vào đĩa hoặc mâm đặt trước mặt chó đá và thắp một nén hương là được.

2.3. Biến đổi của tục thờ chó đá

Là một nét văn hóa đặc trưng của người Tày được duy trì từ xưa cho tới nay, cùng với sự phát triển kinh tế xã hội trong những thập kỷ gần đây, tục thờ cúng chó đá của người Tày có nhiều biến đổi: về số lượng; lý do, mục đích nuôi chó đá; nguyên vật liệu và hình thức sản xuất chó đá; thực hành nghi lễ. *Biến đổi về số lượng*

Tục thờ chó đá của người Tày nơi đây không chỉ dừng lại ở việc duy trì thờ cúng chó đá từ thời cha ông để lại, mà số lượng gia đình thờ chó đá mới từ năm 2000 trở lại đây ngày càng tăng. Theo thống kê, trong số các hộ gia đình thờ cúng chó đá, chỉ có một số lượng nhỏ chó đá được thờ duy trì từ thời cha ông để lại, trong đó, 6 hộ thờ từ đời cụ, 2 hộ thờ từ đời ông, 15 hộ từ đời cha để lại. Từ những năm 1990 đến nay, số lượng chó đá được thờ tăng lên, có thêm 86 hộ rước chó đá về thờ, trong đó, ở thôn Pạc Ma có 11 hộ thờ chó đá từ năm 2000; Cốc Nhân có 23 hộ thờ chó đá, đều từ năm 2000; Chi Ma có 19 hộ thờ chó đá từ năm 2000; Long Đầu có 14 hộ thờ từ năm 1998; Bản Khoai có 13 hộ thờ từ khoảng năm 1990; Nà Phát có 10 hộ thờ từ khoảng năm 2000; Nà Quân có 8 hộ, đều được thờ từ khoảng năm 2000¹⁷. Điều này cho thấy, trong những năm gần đây, nhu cầu rước chó đá về nuôi ngày càng tăng. Người dân nơi đây cho biết: “Gần đây

nhiều nhà đặt chó lăm, ở phố, ở thôn bản nào cũng có nhiều nhà đặt chó. Nhất là lớp những gia đình trẻ thì lại càng nhiều”¹⁸. Nghề nhân tạc chó đá theo hình thức thủ công truyền thống cũng cho rằng: “nhu cầu đặt chó đá những năm gần đây rất nhiều, tuy nhiên mình làm được đến đâu thì mình nhận đến đấy thôi”¹⁹.

Biến đổi về lý do, mục đích nuôi chó đá

Trước đây, người Tày ở Yên Khoái nuôi chó đá chủ yếu vì lý do nơi họ ở đất cứng, đất yếu và trấn phong thủy thì hiện nay các gia đình làm nhà mới, tách hộ mới họ cũng rước chó đá về thờ để mong được bình an, may mắn cho gia đình, tỷ lệ này cũng chiếm một tỷ lệ đáng kể trong số những gia đình thờ chó đá ở Yên Khoái hiện nay (hơn 18%). Mục đích nuôi chó đá trước đây chủ yếu là cầu yên và chỉ những gia đình nào cần phải nuôi chó đá mới được nuôi. Hiện nay, nhiều gia đình nuôi chó đá không chỉ vì cầu yên mà còn vì mong muốn việc làm ăn kinh tế được thuận lợi, may mắn. Vị thần chó đá đã được tăng quyền năng về mặt tín ngưỡng, trở thành vị thần mang đến sự may mắn cho người dân trong trồng trọt, chăn nuôi, buôn bán, kinh doanh. Điều này cũng được thầy mo đề cập đến: “Trước đây chỉ những cái họ nào ở vào chỗ đất cứng khó ở, hoặc phong thủy xấu thì mới phải lấy con chó đá về nuôi cho nó trông cửa, giữ nhà. Giờ ai có nhu cầu muốn xin con chó đá về nuôi cũng được. Nhiều người xin con chó về để làm ăn cho nó thuận lợi, may mắn”²⁰.

Biến đổi về vật liệu, hình thức sản xuất chó đá

Trước đây, chó được thờ chỉ được làm bằng đá, thì khoảng hơn 20 năm trở lại đây người dân còn dùng cả chó làm từ xi măng và sứ để thờ. Theo thống kê tính từ năm 1990 đến nay có 29 hộ thờ chó làm từ xi măng, có 9 hộ thờ chó sứ. Những biến đổi này cũng không nằm ngoài quy luật biến đổi của các phong tục tập quán dưới tác động của sự biến đổi xã hội. Theo giải thích của một số hộ gia đình đang dùng chó làm từ xi măng, lý do sử dụng loại vật liệu này một phần vì tiết kiệm, tiện lợi, thời gian làm ra sản phẩm lại ngắn; một phần do hiện nay rất khó khăn trong việc nhờ nghề nhân tạc chó. Người làm nghề tạc chó hiện nay rất ít, vì đây là công việc vất vả, thu nhập lại không cao. Nhiều người tạc chó giờ đã giải nghề không làm nữa. Theo thống

kê của Phòng Văn hóa huyện Lộc Bình, cả huyện giờ chỉ có một vài người làm nghề tạc chó. Nhiều người cũng cho rằng, bản thân con chó đắp bằng xi măng cũng có nguồn gốc từ đá hoặc lẫn đá trong đó, nên cũng có tác dụng như chó đá, trong khi giá thành của loại sản phẩm này lại rất rẻ. Nếu đặt một con chó tạc từ đá phải mất tiền triệu trở lên thì chó xi măng chỉ có giá vài trăm nghìn, thậm chí nếu ai làm nghề thợ xây khéo tay cũng có thể tự làm.

Những hộ dùng chó sứ thường là những hộ đặt thờ trong những năm gần đây. Nguyên nhân một phần do loại chó sứ sẵn có, được bày bán khắp nơi, lại đẹp nên nhiều gia đình thay vì dùng chó đá, đã dùng chó sứ, vừa mang ý nghĩa tâm linh lại vừa là vật trang trí. Và theo họ, làm từ đá hay sứ cũng như nhau, vì đều là hình dáng của con chó, còn làm từ vật liệu gì không quan trọng.

Bên cạnh những biến đổi trong sử dụng vật liệu để làm chó đá. Từ hai thập niên trở lại đây, phong trào dùng chó đá sản xuất theo hình thức công nghiệp ngày một nhiều. Nắm bắt được nhu cầu của người dân, một số cơ sở sản xuất đã nhanh chóng nghĩ ra việc sản xuất chó đá số lượng lớn, tạc chó bằng máy. Nhờ đó, việc mua chó đá trở nên thuận tiện và giá cũng rẻ hơn sản phẩm tạc bằng tay của nghệ nhân. Tuy nhiên, chó tạc bằng máy có nhược điểm không đa dạng về mẫu mã, hình thức và không có hồn như chó tạc bằng tay.

Biến đổi trong thực hành nghi lễ

Cho đến nay, việc thờ chó đá vẫn là một trong những tập tục được người Tày ở xã Yên Khoái coi trọng. Về cơ bản, các thực hành nghi lễ thờ cúng chó đá được người dân nơi đây duy trì như lễ An chó, tắm chó, thắp hương ngày tuần rằm vẫn được duy trì. Tuy nhiên, nhiều nghi thức, trong đó có một số nghi thức trong lễ An chó bị giản lược đi rất nhiều. Trước đây, lễ An chó chủ yếu do các thầy mo thực hiện một cách bài bản. Các nghi thức đều được diễn ra tuần tự: Mời chó về, lễ mở mắt, dán bùa cho chó, đeo dải hồng điều cho chó, xong mới kết thúc nghi lễ. Ngày nay, các then cũng có thể đảm nhiệm thực hành nghi lễ An chó. Qua quan sát việc thực hiện lễ An chó của các then, chúng tôi nhận thấy, trong nghi lễ then chỉ khẩn nôm mời chó về và làm lễ mở mắt cho chó, nhưng không thực hành nghi lễ dán bùa vì bản

thân then không thể làm được bùa, không bắt quyết được, mà những công việc này chỉ có các thầy mo mới làm được. Bên cạnh đó, hiện nay các nghi thức cúng chó đá trong năm cũng phần nào giản tiện hơn, nhiều gia đình không còn duy trì việc tắm chó vào dịp cuối năm mà chỉ thay dải đỏ (hồng điều) cho chó.

Nguyên nhân của sự biến đổi

Thứ nhất, sau một thời gian dài bị hạn chế do chiến tranh và chính sách bài trừ mê tín dị đoan, từ khi *Đổi mới*, Nhà nước đã có nhiều thay đổi về mặt chính sách tôn giáo, tín ngưỡng nên nhiều thực hành tín ngưỡng, tôn giáo của người Tày đã được phục hồi, trong đó có tục thờ cúng chó đá. Từ năm 1990 trở lại đây, số lượng hộ gia đình nuôi chó đá tăng lên nhanh và việc thực hành tục thờ chó đá ngày càng trở nên phổ biến trong đời sống của người dân.

Thứ hai, quá trình đô thị hóa diễn ra nhanh chóng, đặc biệt từ năm 2012 khi dự án cửa khẩu quốc tế Chi Ma đi vào hoạt động. Các tuyến đường giao thông trọng điểm đi qua địa bàn xã như tỉnh lộ 236, đường liên thôn, liên bản, đường liên huyện được đầu tư xây dựng... đã làm thay đổi cấu trúc không gian sống của người Tày so với trước đây. Xu hướng cư trú của người dân đã thay đổi, phần lớn các ngôi nhà đều tập trung theo các con đường lớn và các trục đường chính của các bản, hướng ra mặt đường. Cùng với đó là sự tăng lên về mật dân số đã làm nảy sinh thêm nhu cầu tách hộ và xây dựng nhà mới. Do thay đổi không gian cư trú, nhiều ngôi nhà không tốt về mặt phong thủy cần có giải pháp khắc phục và nuôi chó đá chính là một giải pháp được người dân nơi đây lựa chọn.

Thứ ba, sự phát triển của nền kinh tế thị trường và hội nhập kinh tế quốc tế làm cho đời sống của người dân nơi đây được nâng cao, nhưng đồng thời cũng làm gia tăng những rủi ro. Hoạt động làm ăn, buôn bán, kinh doanh dịch vụ chịu sự cạnh tranh lớn, tròng trọt và chăn nuôi chịu tác động của quy luật thị trường, “được mùa mất giá, mất mùa thất thu”... cũng là một trong những nguyên nhân làm nảy sinh nhu cầu nuôi chó đá. Hơn nữa, kinh tế chính của người dân trên địa bàn là nông nghiệp, chăn nuôi luôn phụ thuộc vào thời tiết với tính chất bất ổn rất lớn, thiên tai hạn hán, lũ lụt... dịch bệnh có thể xảy

ra bất cứ lúc nào. Đối mặt với những khó khăn đó, họ đã tìm đến chó đá như một vị thần có thể giúp họ xua đi xui xẻo, mang lại may mắn, bình an, phúc lộc cho gia đình.

Thứ tư, đây là địa bàn giáp biên giới với Trung Quốc, lại có cửa khẩu quốc tế nên là khu vực khá phức tạp cả về chính trị và quân sự. Cuộc sống của người dân nơi đây cũng phải đối mặt với những nguy hiểm do các loại tội phạm buôn bán người, buôn bán ma túy... gây ra. Đây cũng là nguyên nhân làm nảy sinh nhu cầu nuôi chó đá với mong muốn mang đến sự bình yên, may mắn cho người dân.

Thay lời kết

Trải qua nhiều thăng trầm của lịch sử, cùng với quá trình định cư của tộc người nơi vùng đất biên cương của tổ quốc, thực hành tục thờ cúng chó đá của người Tày luôn được lưu truyền từ đời này qua đời khác. Đây cũng là một nét văn hóa đặc trưng trong đời sống tín ngưỡng của người Tày ở Yên Khoái. Chó đá giúp xua đuổi tà ma, ngăn cản những xui xẻo, bảo vệ cuộc sống, mang lại sự ấm no, bình an cho ngôi nhà của người Tày. Và chó đá cũng chính là linh vật giúp người Tày ở đây hóa giải những điềm xấu về mặt phong thủy của ngôi nhà, đồng thời mang lại sự may mắn, thịnh vượng cho gia đình họ. Tục thờ chó đá chứa đựng niềm tin, chỗ dựa tinh thần khi con người phải đối mặt với những khó khăn trong cuộc sống, đối mặt với những thiên tai, dịch bệnh.

Thực hành nghi lễ thờ cúng chó đá, cũng như những thực hành tín ngưỡng khác của người Tày không tồn tại một cách đơn lẻ mà có sự giao thoa ảnh hưởng và chịu tác động lẫn nhau, nhờ vậy mà tục thờ cúng chó đá luôn được duy trì như một mạch nước ngầm bền bỉ, sâu sắc trong đời sống tín ngưỡng của người Tày ở xã Yên Khoái./.

CHÚ THÍCH:

- 1 Ban chỉ đạo Tổng điều tra dân số và nhà ở trung ương, *Thống kê dân số và nhà ở năm 2019*, “Dân số đến 01 tháng 4 năm 2019 - tỉnh Lạng Sơn”, truy cập ngày 4 tháng 5 năm 2020.
- 2 Tư liệu thực địa tại xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 3 Tư liệu thực địa tại xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.

- 4 Phỏng vấn bà Then Hà Thị Lèn, bản Khoai, xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 5 Xem thêm Nguyễn Thị Yên (2009), *Tín ngưỡng dân gian Tày Nùng*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội; Hoàng Văn Páo (2019), *Văn hóa dân gian của người Tày ở Lạng Sơn*, Nxb Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
- 6 Nguyễn Thị Yên (2009), Sđd, tr57, 75.
- 7 Nguyễn Thị Yên (2009), Sđd, tr76.
- 8 Nguyễn Thị Yên (2009), Sđd, tr765.
- 9 Phỏng vấn thực địa tại xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 10 Số liệu được thống kê đến tháng 12 năm 2019.
- 11 Theo giải thích của các thầy mo, then, đất cứng hoặc đất non (yếu) là đất mà ma quỷ hay quấy phá; con, cháu người trong gia đình ở đất này hay bị ốm đau; chăn nuôi thì vật hay bị chết; làm ăn không thuận lợi...
- 12 Số liệu thực địa tại xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn năm 2018.
- 13 Tư liệu phỏng vấn sâu ông Vi Văn Toàn, tại thôn Nà Tàu, xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 14 Phỏng vấn sâu chị Hoàng Thị Hiện, tại Bản Khoai, xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 15 Tư liệu phỏng vấn thầy Mo Tô Hữu Việt, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 16 Tư liệu phỏng vấn thầy Mo Tô Hữu Việt, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 17 Số liệu được thống kê đến tháng 12 năm 2019.
- 18 Phỏng vấn ông Lê Thương Hoàn, Bản Khoai, xã Yên Khoái, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 19 Phỏng vấn nghệ nhân Nông Văn Chảm, xã Khuất Xá, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.
- 20 Phỏng vấn thầy Mo Tô Hữu Việt, huyện Lộc Bình, tỉnh Lạng Sơn.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Nguyễn Thị Thanh Bình, Nguyễn Thị Thu Hà (2017), “Xu hướng biến đổi văn hóa của người Tày ở xã Quan Lang, huyện Chi Lăng, tỉnh Lạng Sơn dưới tác động của quá trình đô thị hóa”, Tạp chí *Dân tộc học*, số 4.
2. Triệu Quỳnh Châu (2010), “Tín ngưỡng liên quan đến chữa bệnh của người Tày (Cao Bằng)”, Tạp chí *Khoa học công nghệ* (Đại học Thái Nguyên), số 8, tr. 43-47.
3. Ma Thị Điệp (2014), *Những quan niệm và thực hành nghi lễ giải hạn của người Tày: Nghiên cứu trường hợp xã Nghĩa Đố, huyện Bảo Yên, tỉnh Lào Cai*, Luận văn thạc sĩ Dân tộc học, Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Hà Nội.
4. Lương Định (2018), “Chuyện chưa biết về tục thờ Thần Cầu ở xứ Lạng”, [http://baovanhoa.vn/dan-toc-mien-nui/artmid/430/articleid/4026/chuy%E1%BB%87n-ch%C6%B0a-](http://baovanhoa.vn/dan-toc-mien-nui/artmid/430/articleid/4026/chuy%E1%BB%87n-ch%C6%B0a)

bi%E1%BA%BFt-v%E1%BB%81-t%E1%BB%A5c-th%E1%BB%9D-th%E1%BA%A7n-c%E1%BA%A9u-%E1%BB%9F-x%E1%BB%A9-l%E1%BA%A1ng, truy cập ngày 12/02/2020.

5. Hoàng Văn Páo (2019), *Văn hóa dân gian của người Tày ở Lạng Sơn*, Nxb Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
6. Hữu Tuấn (2020), “Thần cầu cầu may vùng biên viễn”, <http://news.nong24h.net/tin-tuc/than-cau-cau-may-vung-bien-vien.html>, truy cập ngày 19/12/2020.
7. Nguyễn Thị Yên (2009), *Tín ngưỡng dân gian Tày Nùng*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
8. *Tục thờ chó đá của người Tày Yên Khoái (Lạng Sơn)*, <https://dulichvn.org.vn/index.php/item/9857>, ngày cập nhật: 14/09/2010 10:09:30.

Abstract

TRANSFORMATIONS OF STONE DOG WORSHIP IN THE SPIRITUAL LIFE OF TAY PEOPLE (The case of Yen Khoai commune, Loc Binh district, Lang Son province)

Truong Thi Thuy Ha
Institute for Female Studies
Vietnam Women's Academy

Since ancient times, Tay people in Lang Son have had the custom of worshipping stone dogs, also known as “raise stone dogs”, called “ma hin” in the Tay language. In the Tay culture, the stone dog is a sacred animal that can keep the house, exorcise evil spirits, and bring peace, happiness, and good fortune to the family. Over time, along with socio-economic development, the Tay people’s custom of worshipping stone dogs has been changed. Based on the field study data conducted in Yen Khoai commune, Loc Binh district, Lang Son province, the article will clarify the following issues: Concepts and beliefs of the Tay people in worshipping stone dogs; The current situation of stone dog worship and changes in the Tay people’s custom today. The article also points out some causes leading to changes in the practice of worshipping stone dogs of the Tay people there.

Keywords: Transformation; stone dog worship; Tay people; Lang Son.